

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Клименко В.А., Корнієнко Є.В.
Київський міжнародний університет

У статті здійснено аналіз положень статей 102 та 108 КК України та запропоновано уніфікувати вживані у них терміни (словосполучення). Розкрито зміст дефініцій: «особа, що вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку», «неповнолітній». Наголошено на необхідності застосовувати до неповнолітніх осіб правила погашення судимості, передбачені ст. 108 КК України, незалежно від того, що на момент погашення судимості вони уже досягли повноліття. Запропоновано у ч. 2 ст. 108 КК України термін «неповнолітній» замінити на словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку», а у ч. 3 ст. 102 КК України термін «неповнолітньому» замінити на словосполучення «особі, яка не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку».

Ключові слова: кримінальна відповідальність, неповнолітній, особа, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку, погашення судимості, призначення покарання, позбавлення волі, тяжкий злочин, злочин середньої тяжкості, злочин невеликої тяжкості, штраф.

Постановка проблеми. Правильне застосування кримінального законодавства багато в чому залежить від точного вживання термінів, що використовуються в ньому. Юридична теорія і практика вимагають однозначного застосування положень законів, використання одних і тих же термінів для позначення одних і тих же понять. Без слів (словосполучень) точного (певного) значення, які мають один, чітко визначений зміст, неможливо добитись максимальної точності викладення законодавчої думки. Недаремно у багатьох випадках законодавець, не маючи можливості використати для кожного конкретного випадку певний термін (його на час прийняття закону ще не існувало чи не існує взагалі), розкриває зміст вжитого у нормі словосполучення. Наприклад, вилучення майна у особи, яка вчинила злочин, може вважатись покаранням у виді штрафу чи конфіскації майна або іншим кримінально-правовим заходом у виді спеціальної конфіскації. Штрафом визнається грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених у Особливій частині Кримінального кодексу... (ст. 53 КК України); покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ст. 59 КК України); поняття спеціальної конфіскації дається у ст. 961 КК України, а конкретизація майна (грошей, цінностей та іншого майна) регламентована ст. 962 КК України. Відповідність вжитого терміну (словосполучення), розкриття його змісту в законі, як правило, не потребує додаткового його тлумачення практичними працівниками, не вимагає роз'яснень вищих судових інстанцій, мінімізує можливість судових помилок тощо.

На жаль, у Законі про кримінальну відповідальність ще зустрічаються випадки, коли для конструкції одних і тих же законодавчих положень вживаються різні або однорідні слова (терміни, словосполучення), внутрішній зміст яких різниться за своєю суттю і може обмежувати або навпаки поширювати застосування тої чи іншої норми щодо кола осіб (засуджених, потерпілих і т.п.), дій працівників правоохоронних органів (наприклад, обмежувальне застосування закону лише до певного кола осіб, поширювальне тлумачення терміну, що може тягнути порушення законності – застосування закону до більш широкого кола осіб, ніж це дозволяє буквально тлумачення того чи іншого слова (терміну) тощо.

Прикладом невдалого використання термінів законодавцем при конструюванні норми кримінального права є ст. 108 КК України, в якій йдеться про погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку. У частині 2 цієї статті говориться про те, що такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні, 1) які засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання; 2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину; 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину; 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі накопичено значний досвід вивчення та аналізу положень законодавства про кримінальну відповідальність та покарання неповнолітніх. Свій внесок у вирішення цих проблем зробили в своїх працях, зокрема, такі вчені: В.І. Арькова [1], З.А. Астеміров [2], В.М. Бурдін [3], Г.С. Гаверов [4], Т.О. Гончар [5], О.В. Дашенко [6], А.О. Клевцов [7], Н.Я. Ковтун [8], Е.Б. Мельнікова [10], А.А. Прімаченко [11], М.О. Скрябін [12], О.І. Чернишов [13], О.П. Чугаєв [14], А.Є. Якубов [15] та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є показати необхідність використовувати при конструюванні законодавчих норм терміни (словосполучення), які б за своїм змістом не викликали суперечних тлумачень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тексту ст. 108 КК України дозволяє зробити висновок про те, що в ній словосполучення «особа, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку» і слово «неповнолітній» вживаються як ідентичні. Разом з тим особою, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку, можна визнати (назвати) й таку, якій виповнилося і більше вісімнадцяти років (19, 20, 25, 30 років). Тобто вона вчинила злочин колись, коли їй не було вісімнадцяти років. У той же час під неповнолітнім розуміється лише особа, яка не досягла вісімнадцяти років (ст. 6 Сімейного кодексу України; пункт 12 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України).

Виникає запитання, яким із цих термінів треба користуватись для застосування правил погашення судимості, описаних у ст. 108 КК України.

Якщо за основу брати словосполучення «особа, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку», то зазначені правила можуть застосовуватись і до неповнолітніх і до осіб, які досягли повноліття, у тому числі 20, 25 і навіть в окремих випадках більше 30 років (скажімо, коли особа засуджується до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин строком на 10 років (п. 4 ч. 3 ст. 102 КК України), або навіть більше ніж на 10 років (п. 5 ч. 3 ст. 102 КК України), оскільки вона визнається такою, що не має судимості, якщо протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинить нового злочину (п. 4 ч. 2 ст. 108 КК України)).

Буквальне тлумачення частини 2 ст. 108 КК України свідчить про те, що зазначені правила погашення судимості можуть застосовуватись лише до осіб, яким на момент, вказаний у них, не виповнилося 18 років. Це означає, що:

а) погашення судимості засуджених до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин неможливе, оскільки п'ять років для них спливає щонайменше, коли їм виповниться як мінімум 19 років (п. 4 ч. 2 ст. 108 КК України);

б) неможливе погашення судимості за цими правилами і засуджених до позбавлення волі за тяжкий злочин, відповідальність за який настає з 16 років, оскільки їм навіть з урахуванням найменшого строку покарання (6 місяців позбавлення волі) виповниться 19,5 років (і це без врахування часу на розслідування вчиненого злочину, розгляду справи в суді тощо). Що ж стосується неповнолітніх, які вчинили тяжкий злочин, за який кримінальна відповідальність настає з 14 років, то погашення судимості щодо них можливе (теоретично) лише у випадках, коли злочин було вчинено до досягнення ними 14 років і 6 місяців (а якщо враховувати час на кримінальне провадження, розгляд справи у суді тощо, то до досягнення ще меншого віку). А якщо до такої особи застосовувалось умовно-дострокове звільнення від покарання, після чого вона знову вчинила злочин, за який засуджена до позбавлення волі (п. 2 ч. 3 ст. 107 КК України), – 14 років і 3 місяці (до досягнення 18 річного віку залишається 6 місяців найменшого покарання за новий злочин, 3 місяці максимально невідбутого покарання за попереднім вироком та 3 роки – строк погашення судимості (п. 3 ч. 2 ст. 108 КК України), тобто всього – 3 роки і 9 місяців. І це без врахування часу на кримінальне провадження, фактичне направлення засудженого для відбування покарання у виді позбавлення волі, та з врахуванням найменшого строку відбутого покарання за першим вироком, а також наявності додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, яке, як відомо, має виконуватись після відбуття покарання у виді позбавлення волі, тощо.

Іншими словами, правила погашення судимості до осіб, які вчинили тяжкий злочин до досягнення ними 18 річного віку, можуть бути застосовані вкрай рідко, а у випадках, коли їм призначається покарання у виді позбавлення волі на строк більше 9-и місяців (а йдеться про тяжкі злочини), – то й зовсім неможливо;

в) подібна ситуація із застосуванням правил погашення судимості щодо неповнолітніх, які вчинили злочин середньої тяжкості, якщо за такий злочин настає відповідальність з 16-и років. Пункт 2 ч. 2 ст. 108 КК України передбачає погашення

судимості щодо названих осіб, якщо протягом одного року з моменту відбуття покарання у виді позбавлення волі вони не вчинять нового злочину. Що стосується випадків, коли вчинюються злочини середньої тяжкості, за які настає відповідальність з 14 років, то погашення судимості неповнолітніх, засуджених за них, можливе, крім випадків, коли їм за вчинений злочин призначено покарання на строк, відбуття якого завершується після досягнення винним 18-ти річного віку, або строк погашення судимості закінчується після досягнення засудженим цього ж віку. Кількість злочинів середньої тяжкості, за які настає відповідальність з 14 років, нараховує 13 найменувань: Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання – ст. 116, Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини – ст. 117, Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження – ст. 122, частина друга статей 345, 350, 398, Зґвалтування – ч. 1 ст. 152, Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – ч. 1 ст. 153, Крадіжка – частини 1 і 2 ст. 185, Грабіж – ч. 1 ст. 186, Вимагання – ч. 1 ст. 189, Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів – ч. 1 ст. 277, Хуліганство – частини 2 і 3 ст. 296 КК України. Це свідчить про те, що погашення судимості неповнолітніх, які вчинили такі злочини і відбули призначене за їх скоєння покарання, відбувається за правилами, передбаченими у п. 2 ч. 2 ст. 108 КК України, досить рідко, оскільки строки відбуття покарання або строки погашення судимості закінчуються, як правило, після досягнення засудженим 18-ти річного віку;

г) згідно з п. 2 ч. 2 ст. 108 КК України такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні, засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину. Відповідно до ч. 2 ст. 102 КК України позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості. Якщо ж неповнолітній повторно вчинив злочин невеликої тяжкості, йому може бути призначене покарання у виді позбавлення волі, але на строк не більше одного року шести місяців (п. 1 ч. 3 ст. 102 КК України), якщо таке покарання (позбавлення волі) є у санкції статті, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Відповідальність за злочини невеликої тяжкості настає після досягнення винним 16-ти років, крім хуліганства (ч. 1 ст. 296 КК України), санкція за яке не передбачає покарання у виді позбавлення волі.

Із сказаного випливає, що і тут можуть виникати проблеми з погашенням судимості, пов'язані з тлумаченням словосполучення «особа, що вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку» та терміну «неповнолітній», якщо строк покарання або строк погашення судимості закінчиться після досягнення винним повноліття – 18-ти років;

д) не є виключенням із цього положення і правило про погашення судимості, передбачене п. 1 ч. 2 ст. 108 КК України, згідно з яким неповнолітній, засуджений до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, визнається таким, що не має судимості, після виконання цього покарання. Може статися так, що виконання їх може завершитись після досягнення винним (засудженим) 18-ти років. Тим більше, що три з цих покарань – строкові: громадські роботи, виправні роботи і арешт.

Виникає запитання, які правила погашення судимості застосовувати у випадках, якщо злочин

було вчинено неповнолітньою особою, а строк покарання або строк погашення судимості спливає після досягнення нею вісімнадцятирічного віку – передбачені ст. 108 КК України чи ст. 89 КК України.

Як відомо, сам факт вчинення злочину неповнолітнім вважається обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України). До неповнолітніх застосовуються пільгові строки покарання у виді громадських та виправних робіт (ст. 100 КК України), арешту (ст. 101 КК України), позбавлення волі на певний строк (ст. 102 КК України), умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України) тощо. При призначенні покарання неповнолітньому суд враховує, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 КК України, також умови його життя, виховання, вплив дорослих тощо. Все це свідчить про доволі гуманістичне ставлення до осіб, які вчинили злочин до досягнення ними повноліття, про врахування їхнього психофізичного розвитку на момент вчинення злочину і т.п. Уявляється, що до таких злочинців мають застосовуватись більш пільгові правила погашення судимості, а саме, передбачені ст. 108 КК України, незалежно від того, що на момент погашення судимості вони уже досягли повноліття.

Ще одним прикладом невдалого, на наш погляд, використання різних словосполучень є ст. 102 КК України – Позбавлення волі на певний строк. У частині першій цієї статті йдеться про пільгові строки призначення покарання у виді позбавлення волі щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку. Таке словосполучення дає підстави стверджувати, що правила, передбачені у цій статті, стосуються як неповнолітніх, так і тих, хто засуджується за вчинений до досягнення вісімнадцятиріччя злочин після досягнення ними повноліття. Саме так застосовується ця норма на практиці. А використання у ч. 3 ст. 102 КК України терміна «неповнолітній» є редакційною неточністю, яку треба (як до речі і у ч. 2 ст. 108 КК України), на наш погляд, виправити.

Це можна здійснити, замінивши у ч. 2 ст. 108 КК України термін «неповнолітні» на словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку», а у ч. 3 ст. 102 КК України термін «неповнолітньому» замінити на словосполучення «особі, яка не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку».

Саме так вирішено питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років (див.: частини 1 і 3 ст. 107 КК України). Приблизно так само поступив законодавець, описуючи правила звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України). Різниця лише в тому, що замість повторення у частинах 2 і 3 ст. 106 КК України словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку» вжито слова «щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті».

Уявляється несправедливо визнання осіб, які вчинили тяжкий або особливо тяжкий злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, такими, що не мають судимості, у разі виконання ними основного покарання у виді штрафу. На нашу думку, було б доречним доповнити пункти 3 і 4 ч. 2 ст. 108 КК України після слів «до позбавлення волі» словами «або основного покарання у виді штрафу», як це зроблено у ст. 89 КК України, яка регламентує строки погашення судимості щодо осіб, які вчинили злочини після досягнення ними вісімнадцятирічного віку.

Висновки і пропозиції. Отже, у ч. 2 ст. 108 КК України термін «неповнолітні» необхідно замінити на словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку», а у ч. 3 ст. 102 КК України термін «неповнолітньому» – на словосполучення «особі, яка не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку». Запропоновані зміни, на нашу думку, могли б суттєво покращити зміст законів, передбачених статтями 108 та 102 КК України, мінімізувати дискусії щодо їх застосування, не допускати різночитання їхніх положень практичними працівниками.

Список літератури:

1. Арькова В. И. Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним : учеб. пособие / В. И. Арькова. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1978. – 57 с.
2. Астемиров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. Теоретическое введение в изучение спецкурса Учебное пособие / под ред. Н. А. Стручков. – М. : Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. – 125 с.
3. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : [монографія] / В. М. Бурдін – К. : Атіка, 2004. – 240 с.
4. Гаверов Г. С. Проблемы наказания несовершеннолетних преступников / Г. С. Гаверов. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1986 – 231 с.
5. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. О. Гончар. – Одеса, 2005. – 20 с.
6. Дащенко О. В. Оцінка ефективності застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені неповнолітніми, за кримінальним кодексом України / О. В. Дащенко // Держава та регіони. Серія: Право. – 2007. – № 4. – С. 77–80.
7. Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
8. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за КК України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. Я. Ковтун. – К., 2010. – 16 с.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
10. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминалогии : учеб. пособие / Э. Б. Мельникова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Дело, 2001. – 272 с.
11. Примаченко А. А. Совершенствование уголовно-правовой системы мер борьбы с преступностью несовершеннолетних / под ред. М. А. Ефимова. – Минск, 1990. – 272 с.
12. Скрыбин М. А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним / М. А. Скрыбин. – Казань: Изд-во Казанского у-та, 1988. – 128 с.

13. Чернышев А. И. Преступность несовершеннолетних и меры борьбы с ней в СССР : учебное пособие / А. И. Чернышев. – [2-е изд.]. – Томск: Изд-во ТГУ, 1981. – 185 с.
14. Чугаев А. П. Индивидуализация ответственности за преступления и ее особенности по делам несовершеннолетних / А. П. Чугаев. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1979. – 96 с.
15. Якубов А. Е. Освобождение несовершеннолетних от ответственности и наказания с применением принудительных мер воспитательного характера по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. Е. Якубов. – М., 1971. – 16 с.

Клименко В.А., Корниенко Е.В.

Киевский международный университет

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

В статье осуществлен анализ положений статей 102 и 108 УК Украины и предложено унифицировать термины (словосочетания), применяемые в них. Раскрыто содержание дефиниций: «лицо, совершившее преступление до достижения им восемнадцатилетнего возраста», «несовершеннолетний». Отмечена необходимость применять к несовершеннолетним правила погашения судимости, предусмотренные ст. 108 УК Украины, независимо от того, что на момент погашения судимости они уже достигли совершеннолетия. Предложено в ч. 2 ст. 108 УК Украины термин «несовершеннолетние» заменить на словосочетание «лица, совершившие преступление до достижения ими восемнадцатилетнего возраста», а в ч. 3 ст. 102 УК Украины термин «несовершеннолетнему» заменить на словосочетание «лицу, не достигшему до совершения преступления восемнадцатилетнего возраста».

Ключевые слова: уголовная ответственность, несовершеннолетний, лицо, совершившее преступление до достижения им восемнадцатилетнего возраста, погашение судимости, назначение наказания, лишение свободы, тяжкое преступление, преступление средней тяжести, преступление небольшой тяжести, штраф.

Klimenko V.A., Korniyenko E.V.

Kyiv International University

SOME QUESTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGISLATION ON CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT OF MINORS

Summary

The provisions of Articles 102 and 108 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed in the article. It is proposed to unify the terms (phrases) used in such articles. The content of definitions was found out: "a person who committed a crime at the age under 18", "minor". It is emphasized the necessity to apply rules of cancellation of conviction to minors provided by the Art. 108 of the CC of Ukraine regardless of the fact that they (minors) have reached adulthood at the moment of cancellation of conviction. It is proposed to change the concept "minors" on the phrase "persons who committed a crime at the age under 18" (the part 2 of the Art. 109 of CC of Ukraine) and to change the concept "to minor" on the phrase "to person who committed a crime before he (she) reaches the age of 18" (the part 3 of the Art. 102 of CC of Ukraine).

Keywords: criminal responsibility, minor, person who committed a crime at the age under 18, cancellation of conviction, assignment of punishment, deprivation of freedom, grave crime, crime of average gravity, crime of small gravity, fine.